

BUITEN

5^E JAARGANG N^O. 3.

ZATERDAG 21 JANUARI 1911.

Foto H. Meijer.

GELDERSCH BERGPANORAMA, GEZIEN VAN DEN ZIJPERBERG BIJ ARNHEM.

BUITEN

Geïllustreerd Weekblad
aan het Buitenleven gewijd

INHOUD:

GELDERSCH BERGPANORAMA, GEZIEN VAN DEN ZIJPER- BERG BIJ ARNHEM, ILLUSTRATIE.	BLZ. 25
EENE MOSLEMSCHE TROUWPARTIJ, DOOR D. BARENDSE.	26
NOORD-ITALIË IN WINTERTIJD, DOOR C. R. v. L.	27
DE WESTKANT VAN SCHOUWEN, DOOR F. F. P. BINS, GEÏLLUSTREERD.	28
FRUITTEELT, DOOR C. S.	31
MOLENS, (SLOT), DOOR E. RUEMPOL, GEÏLLUSTREERD	32
ARCEN (L.) EN ZIJN KASTEEL, (SLOT) DOOR A. F. VAN BEURDEN, GEÏLLUSTREERD.	35
VERGEETMIJNIET, DOOR J. H. DE VEER (GEDICHT).	36
ROZENOLIE, DOOR E. TH. W.	36

BERICHTEN VAN REDACTIE EN UITGEVERS.

Alle kopij ook die met illustraties, zoomede afzonderlijke illustraties (fotografieën, teekeningen, enz.), gelieve men te zenden aan de redactie, Rokin 74-76, Amsterdam. Duidelijke naam en adresvermelding wordt verzocht ook achter op de foto's.

De uitgevers verzoeken beleefdelijk dit blad te noemen als men naar aanleiding van eene advertentie, een aanvraag of een bestelling aan een adverteerder doet.

Het auteursrecht voor den inhoud van dit blad wordt verzekerd overeenkomstig de Wet van 28 Juni 1881, Stbl. No. 214.

Uitgave van SCHELTEMA & HOLKEMA'S BOEKHANDEL
K. Groesbeek & Paul Nijhoff - AMSTERDAM -

EENE MOSLEMSCHE TROUWPARTIJ.

ER waren nog een paar dagen vóór ik te Alexandrië, aan de pier der Oostenrijksche Lloyd, m'n clubje toeristen zou ontmoeten, dat ik de eer had als „Führer" te begeleiden op eene reis door Egypte en Palestina; ik kon me dus in Caïro nog een poosje ophouden, waar vooral in het Arabisch kwartier nog andere evenementen in de Moslemsche sleur vallen waar te nemen, als alleen het verhuizen naar steentomben.

Allâh-, Allâh— Allâh-kreten, begeleid van trom-, hobo- en ketelmuziek, waren de vreugde-uitingen eener processie, die eene bruid door de drukke straten en stegen van het oostelijk deel der groote Nijlstad, naar het huis van den bruijom voerde.

Koffie-, brood-, vruchten-, zoetigheid-venters, waterdragers en anderen, vervingen het struggle for life-gescheeuw door heil-, heil-, heil-roepen aan de voorbijgaande bruid.

Drie achter elkaar geleide, met smaak opgetuigde kameelen, op wier hooge ruggen de muzikanten, met hobo's, pauken en trommen een oorverdoovend lawaai maken, openen den stoet. Hoe onsympathiek deze schepen der woestijn over 't algemeen er ook uitzien, nu waren het bepaald pittoresque verschijningen met de, met gouden en zilveren sterren bestikte, Perzische kleeden; prachtige, kleur-rijke kleeden, die de onooglijke rompen bedekken en met de lange gedrapeerde tressen de halzen maskeeren. Achter de flink er maar op los geslagen ketelmuziek, de twee-aan-twee loopende getrouwde vrouwelijke verwanten en vriendinnen, allen in 't zwart gesluierd; dan de ongehuwde witgesluierte vriendinnen en betrekkingen der bruid en eindelijk zij zelve, begeleid door twee vrouwelijke familie-leden, onder een zijden troonhemel, bestaande uit breede aan elkaar genaaide gele en rose banen. De vier hoeken van het gewelf opgesmukt met vergulde peervormige knoppen, waaronder, in losse-knoop geborduurde zakdoeken artistiek afhangen, van voren alleen open, maar verder geheel gesloten, gelijkt het een vroolijk gekleurde, zijden tent, die voorzichtig door vier moslems gedragen wordt.

Een kartonnen met goud-papier beplakt kroontje tooit het levend voorwerp, dat de bruid is en meer gesteund dan geleid door de haar vergezellende twee vrouwen, langzaam voortschrijdt. Levend voorwerp, want niets, — zelfs de zoo bezielende en be-tooverende Egyptische oogen niet —, is van haar te zien. Zij is letterlijk van top tot teen, vanaf het bordpapier kroontje tot de voetzolen, gehuld in den rooden cachemiren shawl, waarop gestikte, dikke figuren een breeden onderzoom vormen. Ketelmuziek, fluit en trom, die achter de tent volgen, sluiten den stoet, die een der niet te breede straten inslaat, naar de woning van den bruijom. De straat is in feestdos.

De gevels, zoowel van het huis van den bruijom, als die zijner belendende en tegenover gelegene panden — waarvan ter beschikking der gasten alle ondervertrekken zijn ontruimd — zijn met tapijten en kleeden van Turksche, Perzische en andere Ooster-sche genres gedrapeerd. Een net van lijnen en koorden, waaraan

talooze groen met wit en geel met rood gekleurde vlaggetjes hangen, is als een gewelf over 't feestvierend deel der straat gespannen. Divans en sofa's zijn naar buiten gebracht en aan de kanten geplaatst, zoodat het geheel, met het dooreengewemel der gasten, eene ware feestzaal gelijkt. Eene feestzaal van het allerbontste koloriet, want bont is de feestdos en bont is het gekleurde gewiel van hemden, opperkleeden, hoofddoeken en tulbanden. Het is een groot doek, waar de verfluiten in de helste tonen zijn opgesmakt en dat toch een allerwonderlijkst aangenaam effect maakt. Een doek, dat 's avonds feeëriek belicht is door de eigenaardige acht-hoekige lampen, lustres en lampions, in grillige wanorde hangend tusschen de vlaggetjes en aan de gevels der huizen. Alleen dit morgenland is toch maar het land der kleuren en der feeëriek!

Vertellers verhalen heldengedichten der Arabische romantiek, zangeressen en danseressen, allen gehoord om de gasten te amuseeren, voeren — met castagnet en tambourijn — door hare voordrachten en erotische buigingen de montere stemming al hooger en hooger op, tot ketel en hobo, op den hoek der straat, de nadering van den stoet aankondigt. Het Allâh-, Allâh-geroep zet zich uit, de vreugde-kreten worden al schriller en schriller, als de bruid met haar vrouwelijk gevolg de toekomstige woning ingaat en zich naar hare vertrekken (de harem) begeeft.

De bruijom schittert door afwezigheid, hij is met zijne vrienden naar 't openbare bad, dat hij voor die gelegenheid heeft afgehuurd. Evenals de menigte langs de straten, evenals de gasten, die de bruid met gejubel begroeten, maar allen betreffende hare bekoorlijkheden in 't onzekere verkeer, evenzoo zijn deze voor den bruijom nog eene verrassing, want, volgens de Islamsche inzettingen zal geen Moslemsche schoone het wagen ongesluierd buiten den intiemen familiekring, te verschijnen, zoodat ook hij haar nog nooit gezien heeft. Het is te hopen, dat de bruijom zijne verrassing moge uiten in de woorden van onzen grooten Bilderdijk: „Der schepping heerlijkheid, wat is zij, dan de Vrouw?"

Celibatair blijven is niet alleen iets ongehoords, maar zelfs iets zeer onwelveelijks en ongepasts in de Mohammedaansche samenleving; vandaar, dat wanneer een jonge man den leeftijd bereikt heeft, zijne moeder of naaste bloedverwanten eene keuze voor hem regelen of hem daarbij behulpzaam zijn. De meest gebruikelijke weg is, dat de tusschenkomst eener „ghâtbeh", (koppelaarster) wordt ingeroepen. De ghâtbeh hoort de wenschen van den jongen man aan en gaat, in gezelschap van zijne moeder of andere vrouwelijke bloedverwanten er op uit naar haar bekende harems, die huwbare dochters hebben. De Egyptische dochteren — modellen van vrouwelijk schoon, uitzonderingen niet meegerekend — huwen meest op elf tot dertienjarige leeftijd; gevallen, dat ze met haar tiende jaar in 't bootje stappen, komen ook zelfs voor. In de haar bekende harems nu, die de ghâtbeh gaarne zien, opent ze bij voorkeur hare operaties, want daar bestaat toch veel kans, dat het mes van twee kanten snijdt; of ze gaat op verkenning in harems, waar ze als verkoopster van kleeders, sieraden, enz. toegang heeft. Vindt ze in een der harems iets, dat haar lijkt, dan wordt open kaart gespeeld en de reden van het bezoek uiteengezet; wordt dit gunstig opgenomen, dan polst de makelaars tevens, welke geschenken of sieraden ze ter beschikking der harem stellen mag, waar ze als commissaire van een bazar ook een aardig voordeel bij heeft. Met belangstelling hoort de jonge man het vertrouwelijk rapport zijner opdracht aan; de jeugdige schoone, die ze op 't oog heeft, is gelijk de gazelle, ze is lief, teer en elegant, òf het is een flink ontloken bloem in vollen bloei, weelderig uitgebod met betooverende, de zinnen verbijsterende bekoorlijkheden, zooals de houris (maagden) uit het Paradijs. Is de lastgever tevreden met den uitslag, dan krijgt de ghâtbeh een cadeautje van hem en order de aangeknoopte relatie verder uit te spinnen. Na bekend gemaakt te hebben wie en wat haar principaal is, geeft ze in den regel aan de jonge dochter, die ze heeft uitverkoren, eene schromelijk overdreven beschrijving van haren toekomstigen echtgenoot. Hoewel ze zelf omtrent welstand en toekomst van haren, door moeder natuur met gewone huis-, tuin- en keukengaven bedeeden lastgever, soms onbekend is, zal ze toch in bloemrijke aanbeveling bijvoorbeeld zeggen: „Mijne dochter, de man die u tot vrouw wenscht, is jong en baardeloos, van een slanken, sierlijken bouw; hij is kiesch en onderhoudend in z'n spreken; is wellevend en ridderlijk, kleedt zich rijk en prachtig, want hij beschikt over een groot fortuin; hij heeft evenwel geen lust alleen van dit groote fortuin te genieten en wenscht u deelgenoot te maken van al zijne luxe. Alles wat u maar wenscht of vraagt en wat geld maar kan verschaffen, zal hij u geven. Hij is huiselijk en wil al zijn tijd doorbrengen met u lief te hebben, u te koesteren, u te liefkoozen".

Grijpt de schoone deze droom-voorspiegelingen aan, dan steekt de bruijom-in-spe met een paar vrienden eene visite af bij den vader zijner aanstaande om verder de zaken af te wikkelen, w.o.m. het regelen van den bruidschat — te betalen door den bruijom — het belangrijkste punt van overweging uitmaakt. Na veel discussies, veel loven en bieden, wordt overeengekomen, dat de aanstaande bruijom op den dag der huwelijks-bevestiging het tweederde gedeelte van het overeengekomen bedrag zal betalen aan den schoonvader, terwijl het resterende derde part zal worden vastgezet op de bruid ingeval deze weduwe, of bij eventueel niet behagen of aanstaan door haren man verstooten wordt. Gaan de partijen accoord, dan heeft in den regel twee dagen later de huwelijks-bevestiging plaats.

Tegen den middag gaat de bruijom met zijne vrienden naar

het huis van de bruid, waar zij door den vader en diens vrienden ontvangen worden. Na over en weer de groetenissen — en deze zijn hier niet van de kortste — gewisseld te hebben, leest de korankundige schoolmeester of voorbidder een hoofdstuk uit het Heilige Boek, onderwijl de bruijom z'n schoonvader de overeengewonen bruidsom ter hand stelt. Allen, de wederzijdsche vrienden als getuigen, zitten op den grond; vader en schoonzoon vis à vis op zoo'n gehurkte wijze, dat de eene knie van ieder den grond raakt. Na elkaar's rechterhand gegrepen te hebben, drukken ze de duimen daarvan tegen elkaar. Onderwijl de schoolmeester hun eenige formules voorzegt, die ze moeten repeteeren, legt deze een geborduurd zakdoek over de duimen, zegt de voorwaarden der verbintenis en houdt een koran-speech, waarin de voordeelen van het huwelijk worden opgesomd. Dan zegt de vader: „Ik sta u mijne dochter A... voor zooveel af." De bruijom antwoordt, dat hij zijne dochter A... aanvaardt en dat hij haar onder zijne bescherming neemt en goed voor haar zal zorgen. Tot driemaal toe wordt dit over en weer herhaald, bevestigd door de vrienden tot getuigen-oproep. Met het opzeggen van eene Koranspreuk en het gezamenlijk lezen van een kort hoofdstuk uit het boek van den Profeet, is het huwelijk gesloten, zonder dat de bruid zelfs met een op- of aanmerking harerzijds, door tusschenkomst van haren vader, eenig blijk van mede-zeggenschap geeft.

Nog een achttal dagen moet de bruijom wachten vóór zijne bruid in optocht naar zijn woning geleid wordt en hij in 't late van den avond haar ontsluit en ze van aangezicht tot aangezicht zal aanschouwen. In dien tijd zendt hij haar geschenken; de familie der bruid houdt zich bezig met het inkoop van het uitzet als kleederen, divans, matten, bedden, keukengerei, enz., dat alles per kameelen-trein naar het huis van den bruijom geëxpédieerd wordt en ten allen tijde het eigendom der bruid blijft. Alle avonden zijn er ten huize van den bruijom feestmalen; een twee-à-drieta lavonden is de in feestdos getooide straat, waar hij woont, geillumineerd en danseressen en zangeressen verhoogden de vrolijke stemming der gasten.

Den dag vóór de bruid in processie naar haar toekomstig thuis geleid wordt, trekt ze in 't zelfde gala naar 't openbare bad, dat voor een halven dag is afgehuurd. Hier feesten dan de dames met baden, waterspelletjes, koffiedrinken en rooken, terwijl voor deze badruif gehuurde zangeressen en danseressen den tijd verkorten.

Tegen den tijd, dat de muezzins van de minaretten de geloovigen tot het avondgebed roepen, begeeft de bruijom — nadat hij van de terugkomst van 't bad aan 't feest heeft deelgenomen — zich met zijne vrienden naar de moskee, om daar zijne gebeden op te zeggen. Fakkel- en kaarsendragers eskorteeren den bruijom en zijne vrienden, terwijl de voor dezen moskee-gang gehuurde zangers — zonen van den nacht genoemd — eene meerdere ceremonieele tint aan den tocht geven. Na de terugkomst heeft het groote bruiloftsmaal plaats, waarvan het pluimvee in zijne diverse soorten met bijbehorende sausen en de werkelijk goedsmakende confituren de hoofdschotels zijn. Lepels en telkens verschte vingerbakjes, zijn de tafelgereedschappen, de eerste voor de diverse potages, de laatste zoo goed tot hun recht komend, omdat de twee voorste vingers en duimen der gasten de messen en vorken vervangen. Is de disch afgeloopen, dan trekken de meesten naar buiten, om in de geillumineerde straat op de divans de koffie te gebruiken, of cigaret of lange Turksche waterpijp aan te steken.

Ook boven in den harem is het feest, afgaande op de gillende vreugdekreten, die door de boringen der erkers naar beneden trillen.

Laat in den avond verlaten de vrouwen de vertrekken der bruid om hare eigene harems weer op te zoeken; alleen de naaste vrouwelijke bloedverwanten blijven nog even en trekken zich terug, wanneer de bruijom naar boven komt, vergezeld door z'n intiemsten vriend, tot het zware voorhangsel van den harem. Hier blijft de vriend wachten, terwijl de bruijom binnentreedt. Nu is het oogenblik gekomen, dat hij zijne bruid voor 't eerst van z'n leven zien zal..... Onder 't opzeggen van 'n Korantekst, zal hij haar ontsluiëren..... Een teeder complimentje zal zijne groetenisse zijn..... In angstige spanning wachten, buiten het voorhangsel, de vriend en bloedverwanten het oogenblik af, dat eene forsche vreugde-kreet uit het binnenste van den harem, hunne harten verheugt in de blijdschap des bruijoms, omdat hij behagen vindt in zijn bruid. Den vreugdekreet brengen zijn vriend en bloedverwanten over naar buiten, hij slaat van den een op den ander, zich voortplantend op alle gasten, overgaande in 'n spontaan gejubel.

Kan 't ook anders, 't is Donderdag, een geluksdag; de dag van den Profeet, want op dien dag begon hij bij voorkeur zijne reizen, op dien dag opende hij de poorten des hemels. D. BARENDSE.

NOORD-ITALIË IN WINTERTIJD.

HOE of men Italië ook van 't Noorden binnenkomt, door den Simplon, den St. Gothard of den Brenner, 't is steeds een aandoenlijke gewaarwording dit land van wondere schoonheid weer te zien. Zoodra heeft men de hooge ruwe sneeuwbergen en den kleurloozen somberen winterhemel niet achter zich, of lucht en landschap veranderen.

't Is als komt men in een lichtere sfeer, in een land dat in andere dan aardsche regionen voert. 't Schijnt iets irreëls, iets heel vreemds, iets niet te begrijpen en men ziet met spanning, als in afwachting van iets wonders, om zich heen.

De koude onvriendelijke bergen met het eentonige zwart en wit, wijken, worden minder stug, minder hoog; zij gaan geleidelijk

delijk over tot heuvelen en eindelijk tot een vlakte die nu, in haar bruin winterkleed en haar stille eentonigheid zoo wonderlijk aantrekt.

Het land lijkt zoo arm, zoo schraal, zoo uitgemergeld! En toch, wij weten hoe vruchtbaar het is in den zomer- en herfst-tijd, als de golvende graanvelden hun gouden vracht er over uitstrekken en de wijn in overvloedige pracht zich van boom tot boom slingert.

In onregelmatige rechthoeken strekt het bouwland zich uit, hier en daar onderbroken door een puntigen popel, een eenzamen, statigen cypres, een stukje met grijskleurig riet gevuld moeras. De lucht is hoog en licht, fijn parelgrijs, vol zachte kleuren en ademt reeds de lente.

De atmosfeer is wonderlijk zacht en lichtend. De bruinigrijze velden worden hier en daar omgeploegd door een span prachtige witte ossen en het zaad valt in wazige wolken uit des zaaiers hand. Gele primula's lichten in 't zwartgroene gras en de kleine kortgesnoeide boompjes, de afgeknotte wilgen, de tusschen de boomen zich van stam tot stam slingerende wijn, herhalen zich over groote uitgestrektheid, soms afgewisseld door een nu zelfs nog weinig waterrijke rivier. Het helblauwe, soms kopergroen-kleurige water, waaronder men den glinsterenden kiezelbodem speurt, schuimt tegen de groote rondgeslepen bruine steenen, die zijn loop soms belemmeren.

In de wazige verte de blauwige, in nevelen gehulde bergen. Verspreid over 't land groepen vervallen huizen, met platte roode daken, met bontkleurig goed, hangend uit vensters en over heggen. Telkens vage vizioenen van wondere stadjes met hooge verwerde muren, met oude gebouwen, met de fijne silhouet der krachtige campanies en de in een waas opdoemende torenspitsen.

Eindelijk een groote stad. Het is Verona. Met zijn groote, oude poorten, zijne ruïneachtige vestingen en kasteelen, zijn prachtig, door sombere cypressen omgeven kerkhof, doet het denken aan oude tijden en heel zijn veelbewogen verleden en al de belegeringen waaraan het sedert den tijd der Romeinen wegens zijn sterke ligging onderhevig was, verrijzen voor uwe verbeelding op.

Hier regeerde de despotische Ezzelino da Romano en kwam met Mastino della Scala die later laaghartig vermoord werd, de beroemde Scaligeri familie aan 't bestuur. Hier kwam Dante aan het weelderige hof van Francesco, bijgenaamd Can Grande; hier ontwierp de geniale Sanmichelie de plannen voor zijn vestingen en paleizen en bouwde hij de Cappella Pellegrini, dit klassieke gebouw van verfijnde schoonheid. Hier werkten te zamen Altichieri en Avanzi en legden zoo den grondslag voor de Veronesche schilderschool die een Liberale en Caroto, een Morone en Pisanello voortbracht. Doch wij gaan verder en vliegen steeds nog voort langs de bruine, laagbeboomde vlakte.

Aan de stations overal de donkere boevengezichten in de vaalblauwe uniform, met de hoge ingedeukte petten en de zwart geworden zilvertres; de rustigstaande, nietsdoende stationchefs met de helkleurige roode kèpis en de zware wijde mantels waarmee ze zich drapeeren als oude Romeinen.

Eerst na Bologna, deze oude Etruskische stad met haar groot, rookerig station, verandert het landschap.

Plotseling doemen de bergen op in grilligsten vorm. Woeste stroomden bruisen langs de kale hellingen of geheele rivierbeddingen liggen nu zelfs nog uitgedroogd.

De statige cypressen verschijnen op de heuveltoppen en men vindt af en toe geheel het landschap terug zooals men het kent van de schilderijen van een Perugino, een Pierro di Cosimo, een Rafaël. De natuur wordt steeds woester, steeds wilder en het gaat tunnel in, tunnel uit; licht, donker, donker, licht, in verbazingwekkend snelle opeenvolging, het zien haast onmogelijk makend. Eindelijk bij Pistoia veruimt zich het landschap en groene valleien mengen zich tusschen de bergenreeksen.

De zilverige olijfgaarden klimmen halverwege de ideaal gevormde heuvels, omsloten door een rand van verafstaande bergen, wier nobele toplijn nu lichtelijk glinstert van witte sneeuw.

Tusschen het zachte grijsgroen der zilverige bladen verheffen zich groepen ruischende laurieren en droefgeestige cypressen, zwart zich afteekend tegen den donker wordenden avondhemel. Als ernstige wachters staan zij te midden der velden en onmerkbaar bewegen soms hun statige toppen.

Al het ruwe, soms imponeerend grootsche van woeste berg-natuur, is hier afwezig.

Het landschap is betrekkelijk kaal, eerder hard dan lieflijk, eerder sober dan weelderig. Doch het is verheven, nobel, warm, buiten beschrijving schoon in zijn aandoenlijk krachtigen eenvoud, en zijn wondere kleuren en edele lijnen. Het is als de toren van Giotto zelf, krachtig en ernstig van lijn en toch vol gratie en schoonheid. Te midden van deze pracht, het verhoogend door eigen schoon, ligt Firenze la Bella, de stad der bloemen, de plaats waar al het schoons op artistiek en intellectueel gebied, zich sedert eeuwen opeengehoopt heeft.

En daar speur ik reeds den idealen vorm van den donkerrooden domkoepel met zijn krachtige witte ribben, daar is Giotto's unieke campanile en de fijn omhoogstrevende toren van Santa Maria Novella luidt zijn klokken uit in den zachten avondhemel.

En als ik achter de heuvelen van Carrara den donkeren hemel zie opengescheurd door de ondergaande zon die in bloedrooden vuurgloed opvlamt, voel ik een dankbaar gevoel van bewondering in mij opstijgen weer terug te zijn in dit land van zoo wondere schoonheid.

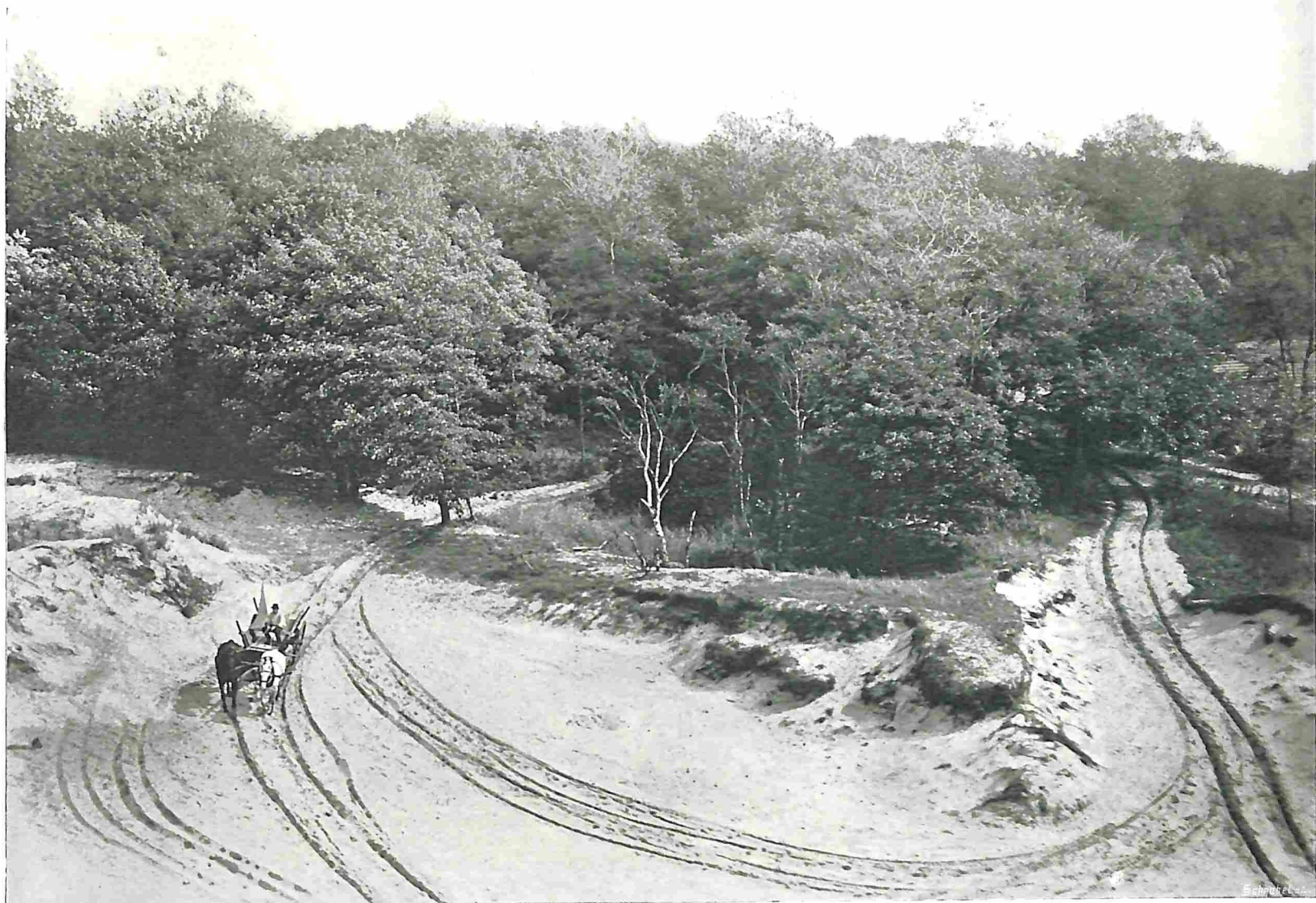

Foto F. F. P. Bins.

DUINRAND BIJ HAAMSTEDE OP SCHOUWEN (Z.).

DE WESTKANT VAN SCHOUWEN (Z.).

GAVEN wij in een der vorige nummers eenige foto's van Zierikzee, de hoofdplaats van Schouwen, thans willen we ons uitstapje voortzetten en meer bepaaldelijk de westzijde nader bezien, waar de vriendelijke dorpen Haamstede en Burgh en het wat meer noordelijk gelegen Renesse eene nadere kennismaking rijkelijk beloonen. De stoomtram, die deze dorpen binnen niet te langen tijd via Brouwershaven met Zierikzee verbinden moet, bestaat voorloopig nog maar op papier, zoodat we óf van de fiets óf van een rijtuig gebruik moeten maken om ons doel te bereiken. Het laatstgenoemde vervoermiddel is, de kosten buiten beschouwing gelaten,

wel het aangenaamste en geeft ons gelegenheid het karakteristieke Zeeuwsche landschap op ons gemak te beschouwen. Als we den zuidelijken zeedijk volgen, weidt ons oog rechts over het zogenaamde „lage land”, dat is het midden van den polder Schouwen. De zilte bodem bestaat hier uit grasland, waar we tusschen het gras de zeekraal 1) kunnen vinden.

Om het „lage land” heen vinden we bouwland, voor een belangrijk deel bezet met beetwortelen en mangels, welke cultuur in de plaats trad van die der meekrap. Van hetgeen de meekrap-cultuur eens op dit eiland beteekende krijgt men een denkbeeld wanneer men leest in het „Tijdschrift ter Bevordering van Nijverheid” van het jaar 1836, dat er toenmaals op Schouwen 21 meestoven gevonden werden, waarin per jaar 2 miljoen kilogram meekrap bereid werd, tegen een marktprijs van circa fl. 30.— de 50 kilogram. Toen het in 1868 aan Graebe en Liebermann, Duitsche scheikundigen, gelukte de alizarine, dat is de verfstof, die uit de meekrapplant gewonnen werd, uit koolteer te bereiden, eene veel goedkoopere manier, nam de meekrapteelt hier en elders snel af en verdween ten slotte bijna geheel.

De vetweiderij met den landbouw samengaande, doet het den boer hier goed gaan, wat ook om andere redenen niet te verwonderen is. De landbouw, waarvoor Zeeland reeds vroeg beroemd was, staat hier op hoogen trap; de meest moderne werktuigen, kunstmeststoffen, etc., worden hier aangewend. De Schouwensche boer is iemand die met zijn tijd meegaat en daar wel bij vaart. 2)

Wenden wij den blik links, dan krijgen we een geheel ander tooneel te zien, dan dwaalt ons oog over den breeden mond der Ooster-Schelde en aan de kim teekent zich de kustlijn van Noord-Beveland en Walcheren af. Het is vooral aan deze Zuidkust van Schouwen, dat in vroeger eeuwen een groote strijd met de wateren gestreden is en in deze worsteling heeft de mensch het niet altijd

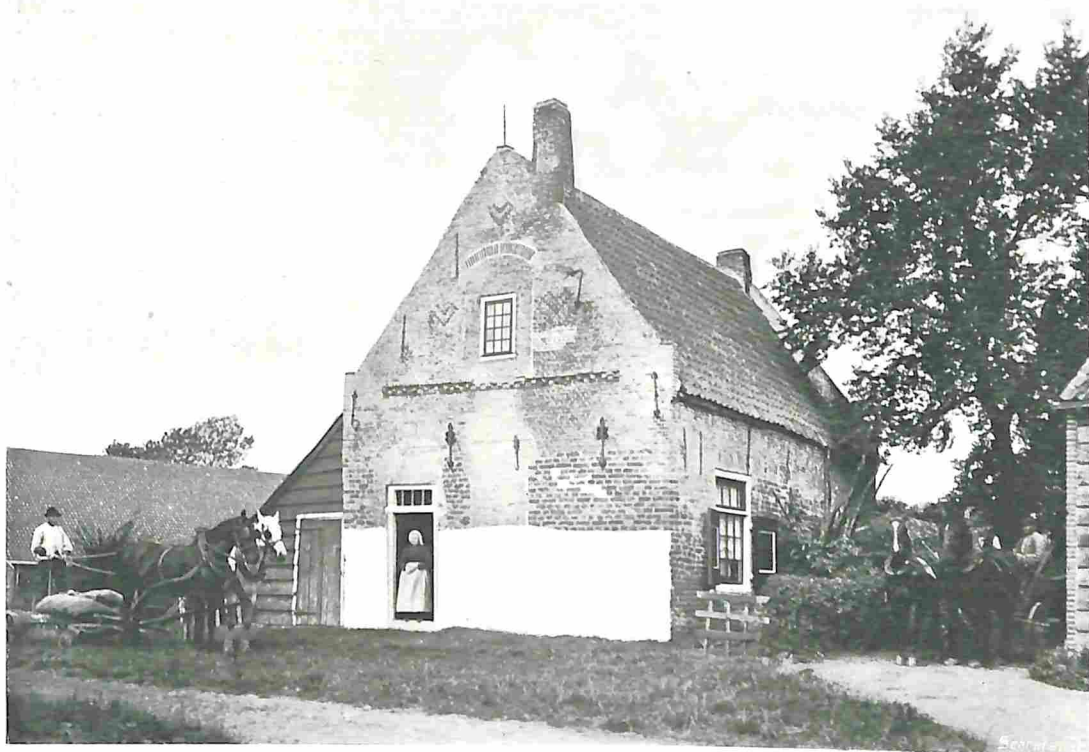

Foto F. F. P. Bins. DORPSSTRAAT IN HAAMSTEDE OP SCHOUWEN (Z.).

Foto F. F. P. Bins.

SLOTGRACHT EN KASTEEL TE HAAMSTEDEN OP SCHOUWEN (Z.).

tegen de natuurkrachten kunnen volhouden. Wel worstelde ook hier de Zeeuwsche leeuw, maar kwam niet boven. 3) Men ziet hoe het water hier een diepen inham in het land maakt, aldus aan Schouwen zijn halve-maanvorm gevende. Hoe geheel anders was dit voorheen. De kroniekschrijver Reigersberg verhaalt ons hoe eenmaal het water tusschen Noord-Beveland en Schouwen zoo smal was, dat de aan weerskanten met de wasch bezig zijnde vrouwen, elkaar den blokstok konden toewerpen. Al lijkt dit verhaal overdreven en heeft het misschien slechts betrekking op een zijtak der rivier, zeker is, dat de Ooster-Schelde zich in den loop der tijden op enorme wijze heeft verbreed.

Het hooger geworden peil van den Noordzee-stormvloed en als gevolg daarvan dijkbreuken en dijkvallen deden veel gronds verloren gaan. Kon enerzijds de techniek van die tijden nog niet zoo zegevierend den strijd tegen de elementen aanbinden als tegenwoordig, anderzijds liet de inrichting der dijkbesturen en de manier waarop de dijken onderhouden werden zeer veel te wenschen over.

Men trachtte niet een bedreigd punt ten koste van alles te behouden, maar maakte den eenen inlaagdijk, dat is een tweede dijk achter den hoofdijk, na den anderen en gaf op die wijze steeds meer land aan de golven prijs.

Zoo lag niet ver van het Zierikzeesche havenhoofd het dorp en slot Borrendamme, dat in 1477 en 1530 reeds veel te lijden had en in 1613 geheel verwoest werd; het puin van kerk en toren gebruikte men om de gaten in den zeedijk weder te stoppen.

* * *

In 1662 onderging het wat verder gelegen Rengerskerke een gelijk lot. Vóór dien tijd waren van de aan dit dorp grenzende heerlijkheid Zuidland al meerdere dorpen als Zuidkerke, Nieuw-Zuidkerke, Simonskerke, St. Jacobskerke, Brieskerke, Looxhaven, en de buurtschap 's Heer Arentshaven eveneens ten gronde gegaan.

Het is ook aan dezen zuidelijken zeedijk dat we een der grootste vogel-oorden, waar paradijs voor onze bekende vogelfotografen Tepe, Steenhuizen en Vijverberg *) aantreffen. Dit zijn de

zoogenaamde inlagen, die zooals we juist zagen gevormd werden, doordat men achter den bedreigden buitendijk een binnendijk maakte; bezweek de eerste dan ging het daartusschen gelegen land verloren en de binnendijk werd buitendijk, die meermalen op zijn beurt weggeslagen werd. Enkele dezer inlagen nu zijn behouden gebleven en deze door dijken omgeven, deels met riet begroeide en min of meer met water overdekte vlakten bieden den zeevogels eene zeldzame broedplaats aan, waar zij dan ook een ruim gebruik van maken. In den broedtijd wemelt het hier van meeuwen, sterns, tureluurs, meerkoeten, reigers, kluiten, eenden en meer andere, welke den indringer, die hier een kijkje

*) Binnenkort zal in dit weekblad een serie artikelen, met foto's, van den heer Vijverberg worden opgenomen over de Vogels van Schouwen. (RED.)

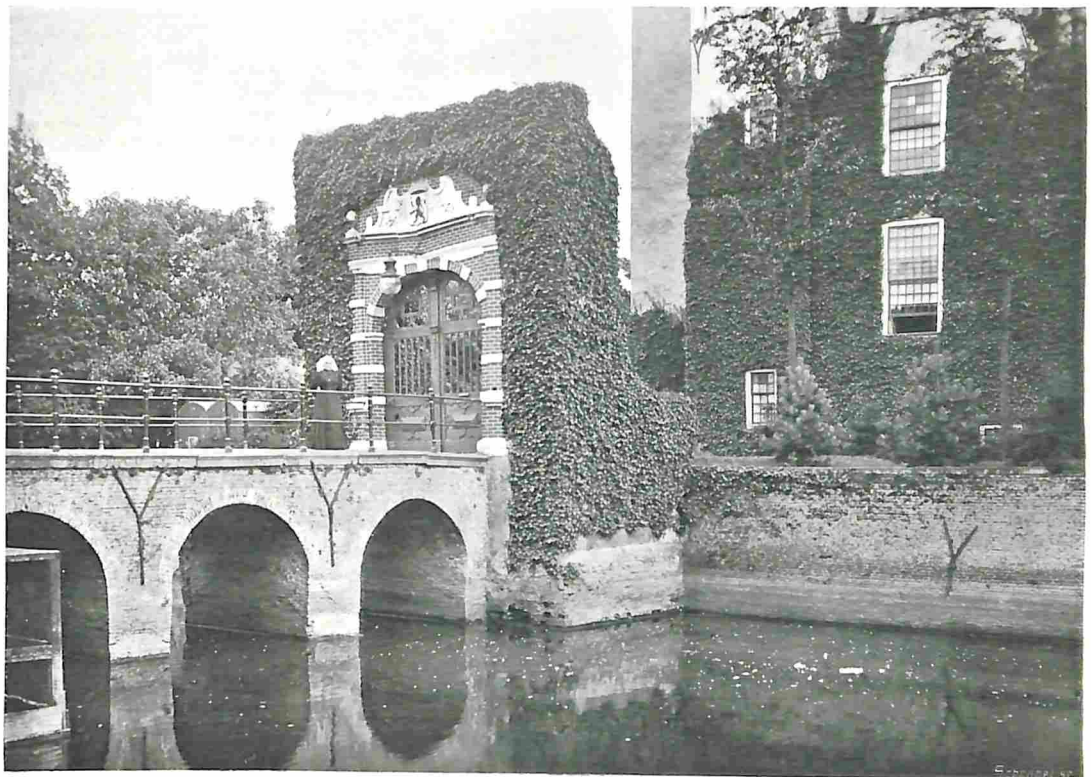

Foto F. F. P. Bins.

SLOTBRUG VAN HET KASTEEL TE HAAMSTEDEN OP SCHOUWEN (Z.).

komt nemen onder luid gekrijsch omzwermen en trachten te verjagen, bij ondervinding wetende, dat zoo'n bezoek niet immer op louter nieuwsgierigheid berust, daar groote hoeveelheden vogeleieren jaarlijks hier verzameld worden. Ook de beroemde Schouwensche paling, wier roem eigenlijk dateert van vóór de stoombemaling van den polder, wordt hier thans nog aangetroffen.

Onzen weg vervolgende gaan we voorbij het meer landwaarts in gelegen dorpje Serooskerke en naderen dan een toren, die door zijn zwaren bouw en eigenaardigen vorm al sedert eenigen tijd onze opmerkzaamheid getrokken had, te meer nog daar we tevergeefs het dorp zochten, waarvan een dergelijk gebouw het middelpunt pleegt uit te maken. Het is de zoogenaamde „Plompe Toren”, staande aan den voet van den dijk, eenig overblijfsel van Koudekerke, alweder een van Schouwen's tenondergegangene dorpen, waarvan de geschiedenis echter maar zeer weinig weet te verhalen, maar dat, de grootte van den toren in aanmerking nemende, vrij beteekenend geweest moet zijn. Thans dient de „Plompe Toren”, die aan het landschap eene bijzondere bekoring geeft, als baken en wordt uit dien hoofde onderhouden. 4)

De sombere reeks van verloren dorpen en landouwen is hiermede nog niet ten einde; voor 't oogenblik echter verlaten we den dijk en slaan rechtsaf een landweg in. Het landschap begint hier al van karakter te veranderen, duidelijk nemen we aan bodem en plantengroei waar, dat we het hoogere gedeelte, de duinstrook, Schouwen's oudste deel, naderen. Weldra is Haamstede dan ook bereikt en telt het „Hotel Bom” ons onder zijne gasten. In deze min of meer gemoderniseerde boerenherberg, de eenige van het dorp, worden we met echt Zeeuwsche gulheid ontvangen, vinden een zeer goed logies en gevoelen ons al in het eerste uur geheel op ons gemak. Na een verblijf van een dag of wat weten we niet wat wel het meest te waardeeren, of de moederlijke zorg van de vrouw des huizes, wier Schouwensch met radde tong gesproken dialect, ons in den

Foto F. F. P. Bins. VROUW VAN SCHOUWEN.

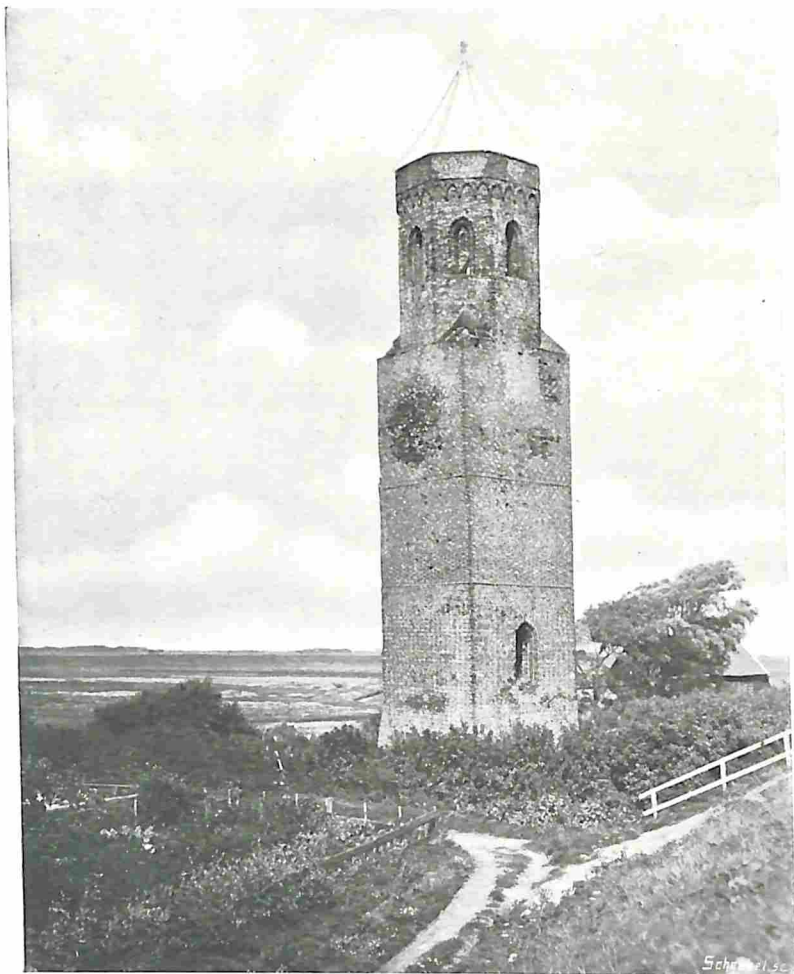

Foto F. F. P. Bins.

DE PLOMPE TOREN.

aanvang eenige moeilijkheid baart, of de liefalligheid van Ploontje, de dochter. Of wel de leukheid van Jan Bom, krasse oude heer van 72 jaar, die straks onze gids in de duinen zal zijn en die tegen eene wandeling van een uur of vier aan een stuk en over zwaar terrein in 't geheel niet opziet, of wel de niet te versmaden kokstalenten van Kees Bom, den zoon.

Haamstede is een heerlijk rustig dorp, rond als de meeste Zeeuwsche dorpen. Hier geen treingefluit, geen stoomtramgebengel, noch auto-getoeter, ten hoogste een enkele motorfiets nu en dan, maar toch volstrekt niet zoo primitief als men door zijne ligging denken en uit fotografisch oogpunt wenschen zou.

Het moet al zeer oud zijn, maar in de 14^e eeuw pas begint het in de geschiedenis meer bekend te worden. In 1299 schonk Graaf Jan I deze heerlijkheid, die aanvankelijk den Heeren van Renesse behoord had, aan Witte, den natuurlijken zoon van Floris V. Het was deze Witte, die hier waarschijnlijk het eerste slot bouwde, dat het stamhuis werd van het beroemde geslacht der Witten van Haamstede. Toen in 1304 de Vlamingen ver in Holland waren doorgedrongen, toog Witte van hier uit naar Zierikzee, waar hij met eene kleine, uitgelezen schare scheep ging, te Zandvoort landde, zich met de Hollanders vereenigde en den Vlamingen een geweldige nederlaag toebrengt, die een einde aan hun inval maakte. Aan deze overwinning dankte hij zijn bijnaam van „geesel der Vlamingen”. Ruim anderhalve eeuw bleef het slot in het bezit der Haamstede's wier lotswisselingen vele waren. In 1525, het was toen in het bezit van René van Brugge, vierde

men ook hier de schitterende overwinning van Karel V bij Pavia door middel van illuminatie en vreugdevuren, bij welke gelegenheid het slot een totale prooi der vlammen werd. Aanvankelijk werd het niet herbouwd, dit geschiedde pas in 1610 door Jacob van den Einde, geleerde en kroniekschrijver, toenmaals in het bezit der heerlijkheid gekomen. In de jaren 1679—81 volgde eene uitbreiding en vooral in het begin der 18^e eeuw vormde het met zijn bosschen van buitengewoon zwaar hout een sieraad der geheele streek. Jammer genoeg werd dit hout gerooid en deels door jong vervangen, maar wijl ook dit reeds meer dan een halve eeuw geleden is, vormt het aan 't duin grenzende slotpark toch nog een van Haamstede's aantrekkelijkheden. Het slot zelf, tegenwoordig bewoond door den Ambachtsheer van der Lek de Clercq onderging zijn laatste verandering in 1888 en biedt uit oudheidkundig oogpunt thans weinig belangrijks. Hetzelfde kan ook van de kerk gezegd worden, welk gebouw zich, bij gebrek aan fondsen, in geen bloeienden toestand verheugen mag; volgens deskundigen moet de kap merkwaardig zijn, wil deze echter op den duur behouden blijven, dan zal het Rijk zich haar lot moeten aantrekken.

Veel mooier is de kerk van het aan Haamstede grenzende en bijna daarmede ineenlopende dorp Burgh. Deze kerk met haar sierlijken toren, staande op een met vruchtboomen beplant plein, werd in 1671/74 gebouwd en is vooral merkwaardig door een fraai glasraam uit de 17^e eeuw, voorstellende de vijf Edelen van Zeeland met de zes stemhebbende steden en het wapen der provincie. Onder dit raam staat de kunstig gesneden bank der ambachtsheeren, terwijl eenige marmere grafmonumenten, gewijd aan de nagedachtenis van enkele leden der familie de Huybert en ook de binnenzijde der deur onze aandacht ten volle waard zijn. Het dorp dankt zijn naam aan een ouden burcht, Craaienstein geheeten, naar men wil afkomstig uit den tijd der Noormannen, maar die plaats heeft moeten maken voor eene moderne boerderij; de gracht die deze omringt herinnert alleen nog aan den vroegeren toestand. Een weinig zuidelijker ligt het gehucht Burghsluis met zijn kleine haven. Van hier uit gaat men veel ter zeehondenvangst; de groote zandplaten voor en in den mond der Ooster-Schelde wemelen van deze schrandere dieren, wier eenig gebrek is, dat zij zulke groote vischlieffhebbers zijn. De door het Rijk op hun hoofd of liever, op hun staart gestelde premie van fl 3.— voor een wijfje en fl 2.50 voor een mannetje, maakt deze jacht meermalen nogal loonend. Is er, wat nogal eens schijnt voor te komen, buitenlandsche vraag naar deze dieren, dan is het levend bemachtigen veel voordeliger.

Afzonderlijk, in kratten gesloten, worden ze dan verzonden en weigeren gedurende de reis, soms wel 3 weken lang, alle voedsel.

Een prettige straatweg, de zoogenaamde „Hooge Zoom”, welke de scheiding vormt tusschen de duingronden en overig Schouwen met aan weerskanten een onafgebroken rij van kleine hofsteden, leidt ons in een klein uur gaans naar Renesse, een dorp dat op zich zelf weinig belangrijks biedt maar dat den naam voert van het roemruchtige geslacht, waar Zeeland trotsch op gaat.

Hier zetelde eens op het slot Moermond de ons uit de geschiedenis welbekende Jan van Renesse, in de kronieken genaamd de vrome en onversaagde ridder. Maar het gebouw, dat we hier thans nog aantreffen, hoewel als zoodanig belangrijker dan het slot van Haamstede, is in geen deele te vergelijken met het machtige kasteel van vroeger. Tweemaal werd het in den loop der eeuwen door krijgsgeweld verwoest en weder herbouwd, den tweeden keer echter op veel kleiner schaal. In 1751 onderging het de laatste belangrijke herstelling en daarna kwam langzaam het verval; het bosch waarin het lag werd grootendeels geroid en ten slotte diende een deel van het gebouw tot arbeiderswoning. Toen kwam de woningwet en de eens zoo trotsche burcht der Renesse's werd onbewoonbaar verklaard. Sic erat in fatis. De onbewoonbaarverklaring was de aanleiding tot de herstelling, die het slot bracht in den toestand zooals het nu is. Nog niet lang geleden verwisselde het van eigenaar en kwam in handen van Jhr. Vriezendorp; de vrees, dat het historische gebouw in sloopershanden zou vallen werd dus gelukkig niet bewaarheid.

Ofschoon de Zeeuwen tot het Friesche ras behooren en er dan ook in taal, kleeding, zeden en gewoonten nog veel te vinden is wat daaraan herinnert, is het toch duidelijk waarneembaar, dat ook andere elementen tot hunne vorming hebben bijgedragen. Het „Goed rond, goed Zeeuwsch” is niet louter een spreekwoord; ik tenminste werd getroffen door de gulheid, hartelijkheid en voorkomendheid van ieder met wien ik in aanraking kwam, en dat waren er velen. In eene dichtelijke beschrijving van Schouwen's Westkust 5) wordt deze het „Land van Belofte” genoemd; dat is ze ook werkelijk, hoewel in anderen zin, want nergens in ons land vond ik eene bevolking zoo ordelievend, zoo vreedzaam als hier, des te opvallender wijl men niet zoo heel ver hoeft te gaan om veel minder ideale toestanden te vinden. Waaraan dit te danken? Ik wist het niet en wendde mij daarom tot een mijner nieuwe Haamstedesche vrienden, die uit den aard zijner positie een bevoegd oordeel hebben kan en des te onpartijdiger wijl hij zelf geen Schouwenaar is. Volgens zijne meening dan is deze geest voor orde het gevolg van drie hoofdoorzaken: re dat de werkgevers, de boeren dus, vroeger en ook nu nog veel invloed op hunne arbeiders uitoefenden; 2e dat de lieden, hier over 't algemeen intellectueel veel meer ontwikkeld zijn, dan in andere deelen van ons land, en 3e, dat er hier zoo goed als geen misbruik van sterken drank gemaakt wordt. Was mijn verblijf te kort om het eerste punt te kunnen waarnemen, beter lieten zich de beide andere vaststellen en dan is het werkelijk merkwaardig in zoo'n afgelegen hoek van ons land een zoo hoog peil van ontwikkeling en beschaving onder de gewone bevolking te vinden; hieraan moet zeer goed onderwijs gedurende lange jaren ten grondslag liggen, terwijl in dat hooge ontwikkelingspeil zelf tevens wel de oorzaak van dat geringe drankmisbruik gezocht zal moeten worden. Is Zeeland bij uitstek de provincie der eigenaardige en wat de vrouwen betreft dikwerf schilderachtige kleederdrachten, op Schouwen bemerkt men hiervan weinig. Wel wordt de Schouwensche kap, min of meer op de Zuid-Hollandsche lijkende, nog gedragen, maar dan meest door de vrouwen op rijperen leeftijd; over het jongere geslacht is de alles gelijk makende moderne geest gevaren, wat althans op dit gebied jammer is. F. F. P. BINS.

1) Dit plantje (*Salicornia herbacea*) onder het volk meer bekend als Hanepoot, Krabbestruik en Krabbekwaad dient niet alleen als middel tegen scheurbuik maar wordt in andere deelen van Zeeland ook veel als groente gegeten; het groeit voornamelijk op de schorren, dat zijn gronden die bezig zijn aan te slibben.

2) Dat Schouwen, ook vroeger op dit gebied al eene goede reputatie had, blijkt uit het versje, voorkomende in „De provincie Zeeland” dr. J. de Kanter en Ab Utrecht Dresselhuijs: Schouwen is een goed land

De koeien geven de boter en k-kken den brand.

Het slot van den tweeden regel sloeg op het feit, dat vroeger dikwijls klei vermengd met koemest als brandstof werd gebruikt

3) Dit naar aanleiding van het Zeeuwsche wapen, bestaande uit een leeuw van keel, half uit zee opduikende en met de golven worstelend; waarbij de spreuk: „Luctor et emergo”. Ik worstel en kom boven.

4) Herhaaldelijk wordt deze toren verward met den reeds lang verdwenen toren van Westenschouwen, waarover in een volgend stukje iets verhaald zal worden.

5) Komt voor in het *Alg. Handtsblad* van 18 Nov. 1910 en is van de hand van den bekenden hoefijzer correspondent.

FRUITTEELT.

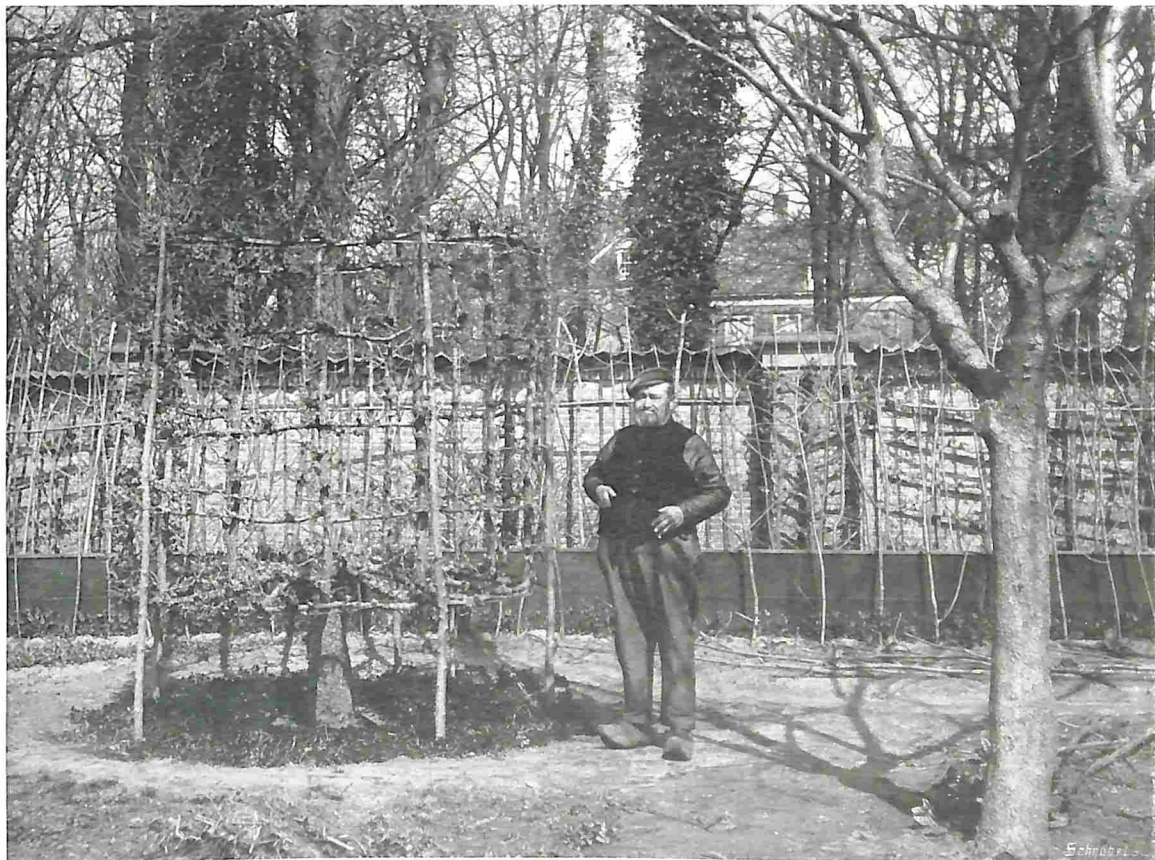
BOOMVORMEN BIJ APPEL EN PEER. DE WAAIERVORM EN DE VAASVORM.

ONDER onze leiboomen is er zeker geen enkele vorm, die zoo veelvuldig aangetroffen wordt als de waaierform. De naam geeft vrijwel weer welken totaalindruk zoo'n vorm op den toeschouwer maakt, ofschoon de juiste samenstelling of opbouw zeer veel verschilt bij een waaier, waarbij uit één punt verscheidene lijnen straalsgewijze zich uitbreiden. Den halven maanvorm vertoont de goed gekweekte waaier steeds, wanneer de te bedekken muur- of schuttingoppervlakte nog niet geheel gevuld is, dus wanneer de boom nog in vorming is. Dan komt hij den waaierform nog het meest nabij. Gaan we echter den bouw der gesteltakken, de hoofdtakken na, dan zien we reeds spoedig verschil, zoowel tusschen de verschillende waaiervormen onderling als in vergelijking met den waaier die straalsgewijze is opgebouwd.

We kunnen n.l. aannemen, dat deze leiboom, als hij goed gevormd wordt, uit twee gesteltakken wordt opgebouwd. Deze twee worden vrij horizontaal, iets schuin naar boven geleid en dragen ieder weer één gesteltak op de rugzijde (bovenkant) iets uit het midden, die zich spoedig weer in tweeën of drieën splitst en waarbij deze gesteltakken zó geleid worden, dat de halve cirkel vrijwel regelmatig door deze gesteltakken verdeeld wordt. Het kleinere hout groepeerd zich tusschen deze in en vertakt zich ook voorzoover dit noodig blijkt. De gesteltakken splitsen zich naarmate er meer ruimte opgevuld dient te worden, zoodat tenslotte aan den rand van den waaierform slechts klein hout gevonden wordt, d. w. z. dat men geen bepaalde gesteltakken meer kan aanwijzen en alles van nagenoeg dezelfde sterkte moet zijn, iets wat nogal eens te wenschen overlaat.

Een tweede vorming treft men vaak aan bij den perzik; hier worden op de twee hoofdgesteltakken, die naar links en rechts gaan, vaak meerdere zware takken op de rugzijde gelaten, waardoor we dus een iets anderen vorm verkrijgen, ofschoon de verdere vorming en bewerking vrijwel op hetzelfde neerkomt.

Bij den derden vorm is het de bedoeling dat de boom uit twee of meer takken ontstaat kort bij 't stamgedeelte; de bovenste twee takken of de takken, die zooals bij de eerste methode op de rugzijde der onderste takken iets uit het centrum ontspringen, worden rechts en links omgebogen. Op de bocht ontstaan weer door de remming van de voeding in dien tak sterke scheuten, die eerst vrij verticaal gaan en dan weer omgebogen worden. De boom krijgt dan een geraamte, dat iets gelijkt op het samenstel der gesteltakken van de dubbele palmet met horizontale of schuine takken. Dus als een U-vormboom met links en rechts op regelmatige afstanden boven elkaar horizontale of schuine gesteltakken. Door de onregelmatigheid echter, die in dezen waaierform steeds is en de willekeurige vertakking dezer vormende takken ziet men deze overeenstemming niet zoo direct. Toch komt het me voor, dat aan deze kweekwijze wel een voordeel verbonden is en wel in dit opzicht, dat bijna alle takken een combinatie vertoonen van een verticalen met een horizontalen of bijna horizontalen stand, eene vereeniging van twee richtingen dus, die groei en vruchtbaarheid in één tak kunnen

BOOMVORM BIJ APPEL EN PEER. DE WAAIERVORM.

doen samengaan. Een bezwaar n.l., dat men steeds tegen den waaivorm, ofschoon het beslist een vrij gemakkelijke vorm is, hoort uiten, bestaat hierin, dat de groeirichtingen der verschillende takken zóó uiteenlopend zijn, dat er van een regelmatigen groei en regelmatige vruchtbaarheid weinig komt.

Bij de vorming, die we het eerst beschreven, is dit ook het geval; daar krijgen we twee horizontale takken met twee takken op de rugzijde, dus een zeer sterke groeirichting, die zich weer in een gunstige (verticale) groeirichting kunnen vertakken. Hierbij behouden vooral de middelste takken steeds een zeer gunstigen stand ten opzichte van de vleugels. Hieronder zijn natuurlijk de linker- en rechterbenedenzijde van den waaier te verstaan. De groeirichting in deze gedeelten is horizontaal of bijna horizontaal, ja soms gaan enkele takken nog lager en krijgen een benedenwaartschen groei om het laagste muurgedeelte te begroeien.

Ook het tweede systeem van waaivorm, waarbij meerdere sterke takken op de rugzijde der eerste twee vormingstakken ontstaan, lijdt natuurlijk aan hetzelfde euvel: te groot verschil in groeirichting der samenstellende deelen.

Steeds moet men ook hier in den kop sterk innipen of insnoeien om het gewenschte evenwicht tusschen den kop en de vleugels te bewaren. Doet men dit niet steeds, vooral in het midden, dan groeit de kop te hard door ten koste van de beide vleugels; hier krijgt men zwak hout, weinig of geen of slechte vruchten en zelfs afsterven van gesteltakken.

Nu heeft de waaivorm steeds dit voor, dat een gestorven of weggevallen tak, die een open plek achterlaat, steeds te vervangen is door daarnaast gelegen takken; men is dus niet gebonden aan regelmatige afstanden zooals bij de vroeger reeds in „Buiten” besproken leiboomen met een bepaald aantal gesteltakken.

Vooraf bij het opnieuw aanbinden in het voorjaar kan men de takken steeds weer regelmatig over de geheele oppervlakte verdeelen, zorgdragende, dat ze niet over of op elkaar gebonden worden met voldoende ruimte.

Het groote verschil in groeirichting, oorzaak van onvruchtbaarheid op de vleugels of te sterke groei in den kop, doet de vele klachten tegen den waaivorm ontstaan. Het systeem echter, heeft volgens mij deze bezwaren niet in die mate en zal zeker voldoen. De waaivorm wordt vooral bij den perzik toegepast omdat deze boom nogal eens door gommen een tak verliest, welk verlies op de boven omschreven wijze gemakkelijk door naastliggende takken is aan te vullen. De herstelling van een verloren gesteltak bij de andere vormboomen zou jaren van inspanning kosten.

In ieder geval is de waaivorm ook bij appel, peer en pruim een aan te bevelen vorm, die zeer spoedig een gegeven ruimte kan vullen aan schutting, muur of vollewindleiding en die, goed gevormd en onderhouden, wel degelijk regelmatig vruchtbaar kan gehouden worden.

De *vaasvorm* is een der vrijstaande vormboomen zonder stam, althans met een klein stamgedeelte. In oude tuinen van buitenplaatsen komt deze vorm nog wel voor maar hij wordt in de handelskwekerijen niet meer aangetroffen. De stam vormt op bepaalde hoogte zooveel mogelijk gesteltakken, die eerst horizontaal straalsgewijze geleid en op gelijke afstanden uit het middelpunt naar boven gericht worden en op deze wijze, hetzij met of zonder eenige vertakking, een vaas- of komvorm maken, zooals de afbeelding weergeeft.

C. S.

MOLENS.

(Slot).

MEERDERE bewijzen van den hoogen ouderdom van de uitvinding van een „molen” vinden wij ook nog in oude Egyptische muurschilderingen, waarop mortieren en zeven en toepassing daarvan voor de bereiding van meel afgebeeld staan. De Indianen en de Nubiërs verbrijzelen de graankorrels tusschen twee kleine met de hand in beweging gebrachte steenen en op deze wijze

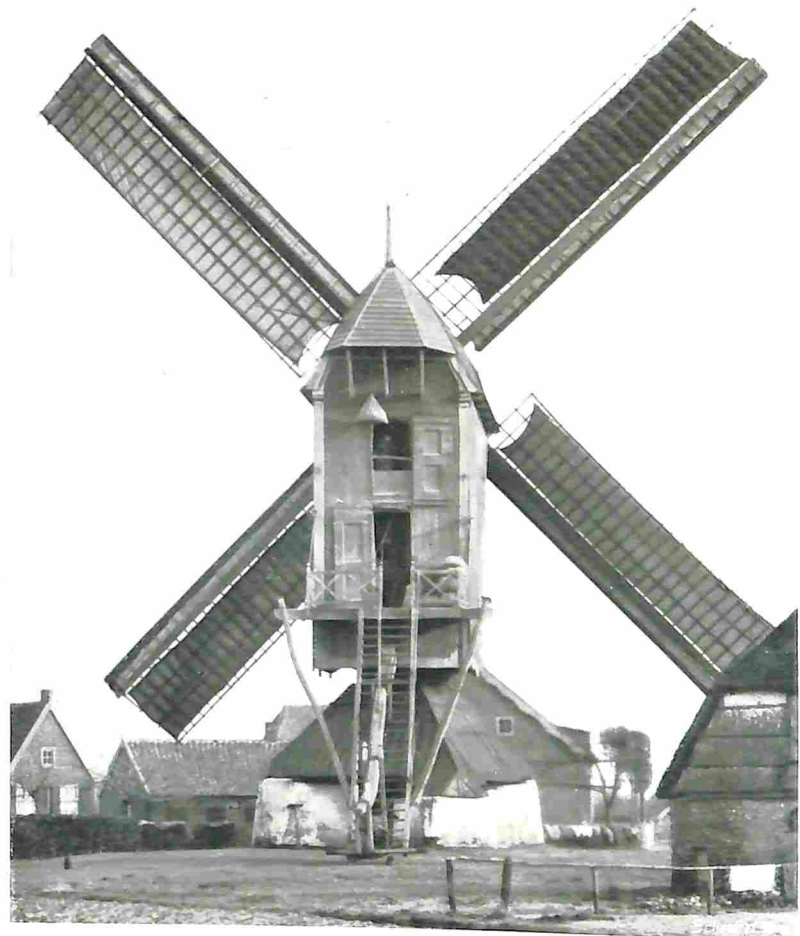

Foto Aug. F. W. Vogt.

DE OUDE KORENMOLEN TE VORDEN.

zal men langs lijnen van geleidelijkheid gekomen zijn tot toepassing van molensteenen. In de noordelijke streken zijn de handmolens, uit het steentijdperk dateerende, groote trog-vormig uitgeholde brokken graniet, waarin de korrels verbrijzeld werden door kleinere kogelvormige steenen. In Hongarije trof men eveneens uit dat tijdperk afkomstige vlakke steenen voor het kneuzen der korrels. Zulke werden ook in het Noorden gevonden uit de vroegste ijzer-periode, zooals in den Mark Brandenburg en Saksen, waar de bovenste steen den vorm had van het bekende „kommiesbrood”. De steenen van de maalmolens, als Mozes noemt, moeten zeer klein geweest zijn. Bij Abbeville werden steenen uitgegraven, die slechts een middellijn hadden van 30 cM. Zulke steenen zijn nu nog in het verre Oosten en in China in gebruik. In Pompeji vond men bij de uitgravingen andere modellen. De onderste steen van een middellijn van anderhalven meter droeg op een opwaarts-gerichten kegel, waarvan de top een ijzeren kapje had, den bovensten steen, welke precies overeenkwam met een zandlooper: de punten van de holle kegels van dezen zandlooper lagen juist in het midden en waren daar versterkt door een stuk ijzer, dat juist weer paste om het ijzeren kapje van den ondersten. Het graan werd gestort in de bovenste „klok” en de bovenste steen werd dan rondgedraaid door middel van een hefboom.

Waren de molensteenen zeer zwaar van gewicht, dan bezigde men voor het in beweging brengen paarden, ezels of ossen. Betrekkelijk spoedig kwam men op een toepassing van de kracht van vallend water en deze soort werd spoedig algemeen in Europa. Eeuwenlang stond de techniek op dezelfde hoogte, tot uit de Nieuwe Wereld een geweldige ommekeer kwam. Daar waren reeds in het begin van de negentiende eeuw, in Pennsyl-

ZEER OUDE KORENMOLEN.

vanië en aan de Mississippi, honderde molens welke wat techniek betreft verre boven de Europeesche stonden. In Engeland, Londen, werd in 1784 de eerste met beslist succes werke de stoom-molen gebouwd; in 1826 kwam de eerste verbeterde stoommolen naar Frankrijk en omstreeks dienzelfden tijd vond 't Amerikaansche stelsel ook toepassing in andere Europeesche landen.

Een nieuwe verbetering werd de vervanging van de molensteenen door stalen walsen, wat een verbazende vlucht nam en sedert heeft de nimmer rustende drang naar technische volmaking steeds meer verbeteringen weten tot stand te brengen — en dan hoofdzakelijk om op eenvoudiger en vooral sneller wijze het graan de verschillende noodige bewerkingen te doen ondergaan, vóór het als meel wordt afgeleverd.

In de bovenstaande regels was uitsluitend gelet op graanmolens; al is de bewerking der grondstoffen natuurlijk reusachtig verscheiden, hetzelfde idee, dat ons hier bezig houdt: de uiterlijke kant van het molenwezen in het oog te houden — zit voor bij de bewerking van koffie, wortelen, gips, cement, steen, kleuren, papier, olie, enz. enz.

Hebben wij in den aanvang van ons opstel er van gewaagd, dat de molens identiek, ten minste voor den vreemdeling,

met ons land worden geacht — de historische bijzonderheden deden zien, dat lang voor ons land „ontwoekerd werd aan de baren” de molen reeds bekend was. Toch is het eigenaardig, dat de Hollander zoo zijn naam aan het begrip van den molen heeft gehecht. Waardoor? Waarschijnlijk, omdat aan de Hollanders de eer toekomt, zooveel verbeteringen te hebben bedacht, dat het oorspronkelijk type nu nog altijd bewaard blijft, al heeft natuurlijk de toepassing van de stoom als beweegkracht een geweldigen ommekeer gebracht.

De molen schijnt meerdere malen „uitgevonden” en een strijd is jaren geleden gevoerd over den tijd der uitvinding. Gebleken moet zijn, dat molens reeds in den aanvang van de twaalfde eeuw hebben bestaan in Frankrijk en Engeland, en

Foto Aug. F. W. Vogt. WATERMOLEN BIJ LEIDEN.

Bommel met hem XII, die de molens tymeren ende richten sellen op die langhe vliet”.

Van nog vroeger datum is een open brief, van Jan den Eerste, Hertog van Brabant en Limburg, gegeven Donderdag na St. Nicolaasdag, in het jaar 1299. Daarbij verleende hij aan zijn getrouwen beminden Arnoldus, gezegd Heijme, tot vermeerdering van het leen, dat deze van hem hield, vergunning om tusschen het dorp (hamoda) van Rode en Skinle, ter plaatse waar hij het 't bekwaamste zou vinden, op te richten een windmolen en hij gaf hem daartoe erfelijk den vrijen wind. Deze molen werd gebouwd tusschen de dorpen St. Oedenrode en Schijndel, en de bewuste brief luidde in het Latijn:

„Universis praesentes litteras visuris Nos Johannes dei gratia dux Lothr. Brabantiae et Limburgiae notum facimus, quod nos Arnoldo dicto Heyme fideli nostro dilecto in augmentationem sui feodi, quod a nobis tenet, inter hamodam de Rode et Skinle, ubi magis ibidem sibi viderit expedire, ad construendum unum molendinum ad ventum, nec non eiusdem molendini constituendi ventum liberum contulimus hereditarie et conferimus per praesentes. Quibus sigillum nostrum in testimonium veritatis duximus apponendum. datum die jovis anti festum beati nicolai Anno Domini: M.C.C. nonagesimo nono”.

Watermolens tot het droogmalen van laag gelegen landen zijn evenals de oliemolens, waarin het oliezaad gebroken of verpletterd wordt door loodrecht omlopende molensteenen, een uitvinding welke op de creditzijde van onze voorvaders te boeken valt. De watermolens bestonden reeds in 1282 en dat men in ons land wat mans was en een stoute gedachte durfde te kennen geven, bewees de beroemde Jan Adriaans Leeghwater — de eerste ontwerper van het leegmalen van de Haarlemmermeer, beschreven in het merkwaardig „Haarlemmer Meerboek”, „dienende” gelijk de titel verder luidt „tot eene remonstrantie, verklaring en voorbereydinge, om de Haerlemmer-ende Leytsemeer te bedijken, — alsook van de diepten, gronden ende nuttigheyt derselve. Mitsgaders van meest alle de meren, die in Noord-Holland tegen den Huijgendijk en Saandam bedijkt en tot land gemaect zijn sedert het jaar 1608, gedurende tot het jaar 1641”. Leeghwater, die om zijn groote bekwaamheden als waterbouwkundige ook in het buitenland een goeden naam had, was de eerste die een achtkantigen oliemolen met stampers bouwde voor eigen gebruik. Lief Jansz Andries van Moerbeek, een Vlaming, bouwde het eerst een vierkanten oliemolen in Alkmaar en dezelfde moet de uitvinder wezen van de naar de winden beweegbare kap van de molens.

Ook de zaagmolens voor hout zijn ten onzent uitgevonden: in 1592 kwam Cornelisz te Uitgeest op dit type en in 1595, in het voorjaar, bracht hij zijn molen, *Het Juffertje* genaamd, naar Zaandam over. De goede resultaten van zijn onderneming deden anderen aandeelen koopen in zijn octrooi. Dit geschiedde ook door Dirk Sybrantsz die in den zomer van

uit omstreeks dien tijd is de bepaling van Celestinus III (Greg. Decret. lib. III tit. 30 C. 23):

„De reditibus molendini ad ventum solvendae sunt decimae”.

Van belang voor ons land is vooral een plaats in Lehmann's Chron. der Stadt Speir, doelende op het jaar 1303: Ein Müller, der mit der Windmühlen mahlen können, auszmNiederlandgeholt”

Het liber albus, in het stadsarchief van Utrecht berustende, gewaagt van bepalingen, welke het molenaarsbedrijf begunstigen: „Vanden Willigen, die den wyntmolen haren wynt benemen”.

„Dit punt is overdragen met ons raet ont ende nywe in het jaar XIIIcXCVII (1397) alse vanden Willigen, die den wyntmolen haren wynt benemen”.

„In den eersten, soe en sellen gheen opgaende Willigen staen op vyftich roeden na, enighen wyntmolens, die inder stadt vrijheden staen”.

Uit hetzelfde boek blijkt, dat men omstreeks dienzelfden tijd ook windmolens kende, die gebruikt werden voor het malen van koren:

„Vanden Molenaars”.

„Anno XIIIcXXXII etc. is overdragen, dat die molenaars malen sellen eerst den bakkers hare koorn, ende dat halen ende wederbrengen, ende daarof hebben van elke mudde, dat zy *opter wyntmolen malen*”, enz.

De anno 1486 maakt het Buurspraakboek gewag van watermolens: „Jan Tegnagel van de molens tymeren ende richten

Foto Aug. F. W. Vogt. WATERMOLEN TE ZUNDERDORP.

1604 aan de westzijde van Zaandam den eersten balkenzager liet maken: *DeGraauweBeer*.

Een oud rijmpje laat den molen *Het Juffertje* aldus spreken:

„Ick was de eerste die het
hout dus stukken saagde;
Dat menig wonder was, en
wonder wel behaagde:
Waardoor gekomen is ten
nutte voor den dag,
Hoe dat men 't hout, op 't best
en spoedigst sagen mag”.

Dit *Juffertje* was een paltrok, dus genaamd naar de eigenaardige kleeding — waarmede de molenvorm groote overeenkomst toonde — van de Elzassers of Paltzers, die in de 16^e—17^e eeuw naar ons land kwamen: de wijde tot op de mantel neerhangende jas of mantel met mouwen, die men naar believen, los liet hangen of bij koude aan de armen trok; de korte niet overmatig wijde broek, die even over de knie reikte en daar de dikke rolkousen niet met een strik maar met een eenvoudigen knoop omsloot.

Het aantal octrooien in de zestiende eeuw verleend, betrekking hebbende op het molenwezen, is haast ontelbaar.

Een andere uitvinding op het gebied, dat wij met dit opstel betraden, is de zoogenaamde meelwagen of molen, uitgevonden of „ghepractiseert” „door den grooten ingenieur Pompeus”.

Deze meelwagen is, naar de afbeelding te oordeelen die wij er ons van voorstellen, een molen, ontdaan van alle omhulsels van hout of steen. De zeer primitieve maalinrichting was geplaatst op een wagenstel op vier wielen en werd in beweging gebracht door een koppel paarden. Deze molens werden gebruikt in de belegering van Lochem en Groenlo door den grooten Spaanschen bevelhebber Spinola. Er waren er „soo veel int getal dat men bijnoest conde genoech voor den Leger van den crygsoversten Spinola gemalen, Leggende in de quartieren voor Lochem en Grol in de Maent van Julius ende Augustus 1606”.

Foto Aug. F. W. Vegt. KORENMOLEN BIJ LUNTEREN.

In de zeventiende eeuw bezigde men ook nog moddermolens, geheel in den geest van de vroegere Engelsche gevangenis, bestaande uit een aantal raderen, evenals raderen van den watermolen, met kleppen voorzien, hier door de zwaarte en den druk van de lichamen der gevangenen voortgedreven. In lange rijen stonden deze molens geschaard, twee boven elkander en de gevangenen moesten zich daarbij vasthouden aan een stok boven hun hoofd. Bij den moddermolen was het werk minder zwaar en afmattend, daar hier het steunpunt op de hoogte van het middel was aangebracht, zoodat de beweging der arbeiders meer een geregelde tred werd.

Als overgang tot zeden en gebruiken meer van den jongeren tijd — al is ook hier al lang de „klad” er in — nemen wij een aanhaling uit een boek, door den abt Delaporte in de achttiende eeuw in Frankrijk uitgegeven, waarin hij een beschrijving geeft van ons land en zijn bewoners. Ook deze abt heeft het over molens bij Zaandam nog meer van de onze doet verschillen, is hun zindelijkheid, welke slechts bij die der Hollandsche leuchten en schuiten kan vergeleken worden. Het is vooral hier (!) dat de meiden de vreemdelingen op haar rug nemen om de vertrekken, en zelfs de trappen niet vuil te maken”.

Zoo schreef de abt Delaporte — fi donc, monsieur l'abbé!

..... Een heel wat beter gewoonte, dan deze abt den Zaandammers op de rekening durfde schrijven, was die om bij een bruilofsfeest den molen te versieren. Men placht den molen in het kruis te zetten. Langs en door de „ekken der roeden worden de zeilen heengeslingerd om aan de „enden” in een O en een hart, hetzij van hout of van de zeilen gemaakt, uit te loopen.

Van de boveinden der roeden hangen lange touwen neer, met kransen en kronen, van groen en gekleurd papier gemaakt,

Foto C. Jenzon.

KORENMOLEN TE SCHERPENZEEL (G.).

HOUTZAAGMOLEN.

waartusschen klatergoud gestoken is, dat in den zonneshijn verblindend schittert. Zoo is het beeld den eersten Zondag; den tweeden spant men tusschen de boveinden der roeden lijnen, die ook met groen omvlochten zijn, en op de toppen worden vlaggen gezet of wel engelenbeelden met bazuinen.

De derde Zondag echter is de pronkdag bij uitnemendheid. Tusschen de lijnen en slingers zijn de naamletters van bruid en bruidegom te lezen en het geheele kruis is dan met allerlei sieraad opgepronkt: altaren, tempels, harten, cupido's en wat maar in het brein der knechts opkomt. Al deze moeite wordt natuurlijk bijzonder beloond.

Het aardige gebruik is, helaas al zooveel andere, geheel in het vergeetboek geraakt!

Mede een typische herinnering geven de nog in enkele verzamelingen wel te vinden zoogenaamde molenbekers, waarmede onze voorvaderen, die ondanks den roep van deftigheid en stijfheid van een lustigen dronk hielden, op voor hun nazaten van tegenwoordig wonderbaarlijke wijze wisten om te gaan.

De molenbeker bestaat uit een kelk zonder voet, beter nog: uit een kelk die tot voetstuk dient voor een molentje met een wijzerplaat, waarover een wijzer loopt, die door het blazen in een buis — naar de kelk toe omgebogen — in beweging wordt gebracht.

De kelk wordt met wijn gevuld; door het blazen in de buis brengt men den wijzer in beweging, en vóór die wijzer stil staat, moet de inhoud van de kelk door het keelgat naar binnen zijn gegoten. De bolleboos onder de drinkebroers maakt eerst den molen aan het draaien, vult daarna den beker en drinkt hem leeg, alles voor de beweging van den wijzer ophoudt. Slaagt hij daarin niet, dan moet hij slechts zooveel kelken poeniteit drinken als de wijzer uren aanwijst.

Deze molenbekers waren van zilver, soms echter was de kelk van glas. Bij den een waren meer, aan den ander minder versiersels aangebracht. Alle bekera hadden echter de draaibare wieken en een afgaande trap uit den molen, waarlangs de buis loopt waarin geblazen moet worden. Op het dak van den molen waren dikwijls duifjes, op de trap molenaars met zakken op den rug aangebracht, terwijl uit de vensters van den molen weer andere figuurtjes lagen.

Vele bekera droegen allerlei opschriften.

Zoo bv. men trof er met twee molenwanden versierd met voorstellingen van de weldadigheid en met de opschriften

Die Honghert Begaeft
en
den Dorstigen Laeft.

Ook op den kelk zelf vindt men gewoonlijk, hetzij alleen bloemversieringen, hetzij vele menselijke figuurtjes gegraveerd.

Wijst het vernuft, om juist dergelijke bekera te maken met een verkleind model molen, niet erop, hoe groote plaats de molen bij onzen voorvader innam? De molen, die den Hollander zijn vaderland gaf door het voortdurend droogmalen van ondergelopen stukken land; die een overwegend aandeel had in de groote welvaart van dat voorgelacht en voor dit geworden was de kostwinner, beschermer, vriend?

Bewijs van het aanzien, dat de molen genoot — en hiermede zijn wij aan het einde gekomen van ons opstel, dat misschien niet gaf wat de titel doet vermoeden en de uitnemende, artistieke bijgaande afbeeldingen wel verschaffen: een serie van de meest uiteenlopende soorten molens in beeld gebracht — bewijs dan ten slotte van dat aanzien vinden wij terug, nog heden ten dage, in verschillende gezegden:

Dat is koren (ook: water) op zijn molen: dat is in zijn voordeel (belang); — het koren van den molen sturen: zichzelf benadeelen, oorzaak zijn, dat men klanten kwijt raakt; — de molen is door de vang (d.i. klem aan een windmolen waarmee men den molen kan laten stilstaan): de zaak is in de war; — hij heeft een slag van den molen weg, loopt met molentjes: hij is niet goed bij zijn verstand; — er is wat op den molen: daar wordt iets voorbereid, daar wordt kwaad gebrouwd; — elke molen vangt wind: men moet ook den kleinsten concurrent niet te gering achten.

E. RUEMPOL.

Foto Aug. F. W. Vogt. HET KASTEEL ARCEN. ACHTERZIJDE.

ARCEN (L.) EN ZIJN KASTEEL.

(Slot).

KEEREN wij nu even terug tot het stadje zelf op een honderd schreden van het kasteel gelegen. Wanneer men de laatste van bijgaande afbeeldingen beziet, zou men zich aan den Rijn verplaatst wanen en een der ruïnen van de sagen-dragende burchten aan den vader der stroomen gelegen, vóór zich wanen. Toch is dit niet zoo. De bouwval is die van een bijbouw der poort van het oude stedeke aan de Maas, vroeger door grachten, wallen en muren verdedigd, in Limburg. De naam zelf is, zooals wij in het begin reeds opmerkten, al krijgshaftig, herinnerend aan het Romeinsche Arx of burcht, evenals Kessel van Castellum, Geijsteren van Castrum zou afgeleid zijn. Kartouwen en slangen staken hunne geopende monden vroeger door de schietgaten, steeds gereed, om Lottum en Broekhuizen, aan de overzijde der Maas, een donderenden groet te brengen, vergezeld van een partij hagel en schroot.

Thans herinneren nog de namen „Op den Wal”, het „Magazijn”, „de schans” aan de vroegere bestemming in het stadje. Overblijfsels der grachten zijn nog aan de Zuidzijde te vinden. De ruïne, hieronder afgebeeld, is vlak aan de Maas gelegen, uit ijzerharde baksteen opgetrokken en behoedt bij hoogen waterstand en ijsgang Arcen voor veel gevaar en schade. Menige reusachtige ijsschol heeft te vergeefs de breede flanken van den toren gebeukt: hij hield stand te midden der bruisende, woedende golven en geen steen week van zijn plaats.

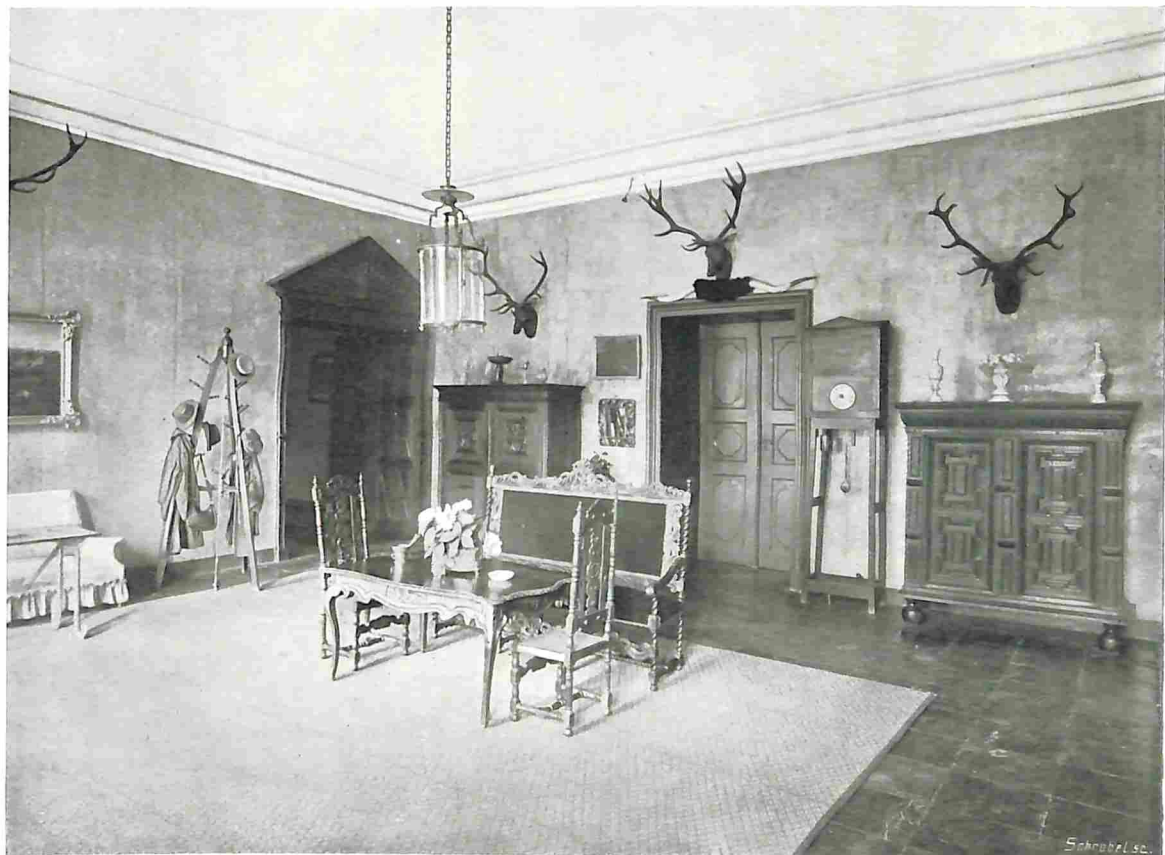

Foto Aug. F. W. Vogt.

HET KASTEEL ARCEN. DE JACHTZAAL.

Foto Aug. F. W. Vogt. HET KASTEEL ARCEN. DE BUITENSINGELGRACHT.

Bij dezen toren, die tot de poort behoorde, greep in 1635 een eigenaardig voorval plaats. De staatsche bezetting van Venlo wilde Arcen in handen der Staten brengen, ten einde de vaart door de rivier de Maas vrij te maken en „om te betoonen”, zegt Commelijn, „dat Se mede soldaten waren en haar 's Heeren geld niet om sonst behoorden te ontfangen”.

Het plan, om tot inneming te geraken, was kunstig ineengezet. De bevelhebber van Venlo liet drie karren stroo uit Arcen halen en gelastte de voerlieden, om, wanneer zij aan 't einde der straat bij den poorttoren gekomen waren, de achterste kar in brand te steken, wat stiptelijk uitgevoerd werd.

Het vuur verspreidde zich in weinige minuten en sloeg over op de strooien daken der naastbijgelegen huizen. De inwoners riepen om hulp en de soldaten van het vlak bijgelegen fort kwamen toegelopen, om mede te blusschen, met de manschappen van het garnizoen. De Venlosche soldaten overvielen nu ijlings het fort en het stadje van de achterzijde. De Spaansche soldaten, zonder wapens, waren gelukkig te kunnen vluchten en er het leven af te brengen. Ze moesten Arcen aan de Staten laten. De oude ruïne staat er nog steeds, als een aandenken aan dat feit.

A. F. VAN BEURDEN.

Foto Aug. F. W. Vogt.

RUÏNE BIJ DE POORT TE ARCEN.

Vergeetmij niet.

Uw naam klinkt als een oud
oud lied,
Blauw bloemke teer, vergeetmij niet
Ik zie dan in een stille straat
Een venster, hoog, en daarvoor staat
Op een groen plankske met
wit hekje,
Een bloempot, en een lief, lief bekje
Buigt uit dat raam zich en ze ziet
Mij kijken. Haar vergeetmij niet
Geeft water ze, mooi Hannelein;
Heur oogjen licht, blauw bloe-
mekijn,
Het is lang her, een oud, oud lied,
Maar zie ik u, vergeetmij niet.
Dan denk ik aan een stille straat
En aan een bloempot, die daar staat
Op een groen plankske, voor
een raampje,
Vergeetmij niet een lief, lief raampje.
J. H. DE VEER.

ROZENOLIE.

NOG steeds neemt de rozenolie onder de fijnere parfumerieën een allereerste plaats in. Wel wordt er tegenwoordig veel olie onder dien naam verkocht, die met de echte rozenolie niets anders dan den naam gemeen heeft

en die afkomstig is van een *Pelargonium* soort, een plant zeer nauw verwant aan onze gewone tuin-*Pelargonium*, doch er wordt toch ook nog heel wat echte rozenolie vervaardigd.

Wanneer men het ongeveer 1200 M. hoog gelegen Marko Kralski verlaat en door den Sipkas, die door de bloedige veldslagen van 1878 een treurige vermaardheid kreeg, opwaarts stijgt tot men den bergrug bereikt heeft, dan geniet men een prachtig vergezicht in het wegens zijn schoonheid beroemde Kazanlikdal. Hier is het dat de Roos gekweekt wordt voor het vervaardigen van rozenolie, honderdduizende rozenstruiken staan hier bijeen, en wanneer die allen bloeien, moet de aanblik verrukkelijk en de geur bedwelmend zijn.

Het winnen van deze olie geschiedt op den Balkan nog tamelijk primitief. In groote, kegelvormige koperen ketels, die ongeveer 1 M. hoog zijn, een inhoud hebben van ruim 110 L. en met hun vlakke zijden op gemetselde vuurhaarden staan, worden ongeveer 10 kilo rozenbloemen en 75 Liter water gedaan. Onder de ketels wordt dan vuur gemaakt en de ontstane waterdamp afgekoeld en opgevangen. De door deze distillatie verkregen olie wordt voorzichtig afgeschept en in kleine fleschjes gedaan. De opbrengst aan olie is echter zeer gering, want om 1 kilo olie te verkrijgen, heeft men van 5000—6000 kilo bloemen noodig.

De zoo verkregen olie is een etherische olie, die helder geel met nu en dan een groenachtigen weerschijn is, zij heeft een zeer scherp smaak. Op een stuk papier maakt zij wel een vetvlek, die echter door het verdampen vrij snel verdwijnt. De rozenolie heeft een aangename, opwekkende invloed op het zenuwgestel, zonder onaangename nawerking, de slechte eigenschap van meerdere etherische olieën. Hoeveel rozen er in het dal van Kazanlik gekweekt worden, blijkt wel daaruit, dat de uitvoer, uit Bulgarije in 1902 bedroeg 3676 kilo, in 1903 6210 kilo en in 1905 5316 kilo en dat niet tegenstaande tegenwoordig ook in Duitschland veel rozenolie wordt vervaardigd en, zooals wij reeds zeiden, een aanmerkelijke vervalsching van het produkt plaats heeft.

Het is vooral in de omstreken van Leipzig, dat tegenwoordig veel echte rozenolie wordt vervaardigd.

De bekende firma Schimmel & Co. gebruikte daar aanvankelijk de *Rosa centifolia* voor, doch heeft thans 35 H.A. met Bulgaarsche rozen daartoe in kultuur. De geur van de Deutsche olie is echter iets scherper dan die van de Bulgaarsche. E. TH. W.